ALISHER NAVOIY VA XALQ IJODIYOTI

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi
2-bosqich talabasi
Mahammadqulova Muxlisa

Annotatsiya: *Maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining buyuk namoyandasi Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti o‘rtasidagi uzviy aloqalar, Navoiy ijodida xalq og‘zaki ijodining tutgan o‘rni, xalq eposi, ertak, maqol va matallar, doston unsurlarining Navoiy asarlarida aks etishi, shuningdek, shoirning o‘zi ham xalq ijodiga, xalq didiga, xalq donishmandligiga suyangan holda o‘zining boy va betakror badiiy merosini yaratgani chuqur tahlil qilinadi. Maqolada shoir asarlarida xalqona tasvir, ramz va obrazlar, xalq badiiy tafakkuri, xalq tilining ifoda salohiyati, jamiyat hayoti va inson baxt-saodati haqidagi xalqparvarlik g‘oyalari muhim o‘rin tutgani yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Navoiy, xalq ijodi, og‘zaki adabiyot, badiiy til, ramz, maqol, doston, xalqparvarlik.*

Alisher Navoiy nafaqat o‘z davrining, balki butun Sharq va jahon adabiyoti tarixining eng yorqin siymolaridan biri sifatida o‘zbek adabiyotining rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shdi. Navoiy o‘z ijodida xalq didiga, xalq qalbi va uning og‘zaki ijodiyoti boyligiga doimo suyandi, yangicha mazmun, badiiy ifoda va ramzlar yaralishida xalq og‘zaki adabiyoti an’analaridan mohirlik bilan foydalandi. Shoir doimo xalq donishmandligi, milliy urf-odatlar, xalqona obrazlar, maqol va matallar, rivoyat va afsonalarni o‘z asarlarida tadbiq etdi hamda o‘zbek adabiyotidagi xalq an'analari va yuqori badiiylik tamoyillarini uyg‘unlashtirdi. Alisher Navoiy Xurosonning Hirot shahrida dunyoga kelgan. Ilk bolaligidan adabiyot, san’at, ilm-fan, xalq donoliklari va bayonat san’ati muhitida ulg‘aydi. Navoiy xalq orasida kechgan, xalq qalbi, xalq istaklari va

orzularini juda chuqur his etgan ijodkordir. Uning butun badiiy faoliyati davrida xalq og‘zaki ijodi, xalq hikmatlari, xalqona timsollar va ramzlar, ekzistensial rikkatlar asosiy mavzuga aylanadi; u har doim xalq uchun, xalq bilan yashaydi, xalq hayotini badiiy ifodalaydi va xalq ma’naviyati uchun ijod qiladi. Navoiy o‘z asarlarida xalq madaniyatini, xalq ruhiyatini, ma’naviy qadriyat va me’yorlarini, xalqning kundalik hayoti va ertaklar, rivoyatlar, dostonlardan tarkib topgan badiiy manzarani o‘ziga xos tarzda mujassamlashtiradi. Uning ijodiy uslubi ancha hayotbaxsh, xalqparvar va milliy ruhda yetuk bo‘lib, xalq ijodiyotining chinakam jarangini badiiy kamolot darajasiga olib chiqdi [1].

Navoiy ijodining asosiy manbalaridan biri xalq og‘zaki ijodidir. U o‘zining ishqiy, sarguzashtli, dostoniy asarlarida xalq ertaklari, afsonalari, dostonlari, maqol, matal va boshqa folklor namunalaridan ilhomlanadi, ularni badiiy tahlilida keng qo‘llaydi va yana o‘z talqinini veriradi. Shoir xalq og‘zaki ijodi an’analaridan doimo ruhlangan, xalq she’riyati va ruhiy dunyosini o‘z qalbidanoq chuqur his etgan ijodkor bo‘lgan. U xalq ertaklari, rivoyat va dostonlarni o‘z tafakkuri orqali qayta badiiy talqin etgan, ana shu hayotiy obrazlarni, ramzlarni o‘z g‘azal, doston va asarlarining markaziy jihatlariga aylantirgan. Navoiy asarlarida xalq og‘zaki ijodining boyliklari, jumladan maqollar, matallar, xalq afsonalari, qadimiy rivoyat va dostonlar, erkin shakllangan obraz va timsollar keng o‘rin oladi. Shoir, masalan, “Xamsa” dostonlari yoki g‘azallari matnida xalqona iboralar, jonli va tabiiy tilda aytilgan g‘oyalar, xalq hikmati va ogohligini badiiy mahorat bilan aks ettirdi. Bu esa Navoiy ijodining xalq orasidan, xalq darduqusidanoq o‘z ildizini olganini ko‘rsatadi [2].

Navoiy badiiy ijodining xalq ijodiyoti bilan aloqasi, avvalo, o‘zbek xalq eposi va doston an'analariga chuqur borib taqaladi. Epos va dostonlarda ko‘tarilgan asosiy g‘oyalar, obrazlar, sarguzashtlar, insoniy fazilat va illatlar, sadoqat va muhabbat, najot va baxt, ezgulik va adolat kabi motivlar Navoiy

asarlarining ayrilmas bir qismiga aylanadi. Shoir xalq eposidagi bag‘rikenglik, mardlik, sadoqat ramzlarini o‘z chehralarida qayta jonlantirdi. Masalan, “Layli va Majnun”, “Farhod va Shirin”, “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub” singari asarlari xalq hayotidan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan ilhomlanib, o‘ziga xos milliy ruh va badiiy qiyofa yaratdi. Shoir o‘z qahramonlarining sarguzashtini, hayotga nisbatan qarashini, orzu va umidlarini xalq ruhi, xalqona e’tiqodi, xalqona ma’naviyat tagzamini orqali ifodalashga erishdi. Xalq dostonidagi ishq, sadoqat, sabr va matonat, mehr va kechirimlilik kabi dard va niyatlar Navoiy asarlarining yetakchi syujet chizig‘iga aylandi [3].

Alisher Navoiy she’riyatining asosiy badiiy xususiyatlaridan biri – xalq og‘zaki ijodi bilan, xususan maqol, matal, hikmatli so‘z va odatiy xalqona iboralarning doimo teran o‘rin tutishidir. Shoir o‘z g‘azallarida, ruboiy va muammolarida xalq hayotida keng tarqalgan maqollarni, nutqiy ifoda vositalarini badiiy tildan jonli va tabiiy ruhda foydalanadi. Navoiy xalq donishmandligi va xalq og‘zaki ijodi xazinasi bilan ijodini bezaydi, ularni badiiy tahlilda yangi ma’no va ramzlar bilan boyitadi. Masalan, hayotda ko‘p ishlatiladigan suv, g‘isht, gul, zamin, ko‘k, shamol, qalb, yo‘l kabi obrazlarni aynan xalq ijodiga xos shaklda so‘zlaydi. Bu obrazlar Navoiy she’riyatida g‘oyat chuqur ma’no oladi; ular shoirning badiiy so‘z boyligini, xalq ona tili boyligini aks ettiradi. Uning asarida “yo‘l” ramzi – taqdir, sayohat, hayot fazilatlari timsoliga aylansa, “suv” obrazini tozalik, hayot, orzu, poklik ramziga aylantiradi. Xalq og‘zaki ijodida ko‘p uchraydigan mana shu timsollar va ramzlar Navoiy she’riyatida yangi qiyofa, ohang va mazmun kasb etadi.

Alisher Navoiy ijodida oqishga muhabbat, kitobxonlikka davat va oqishning zaruriyati amda ahamiyati keng badiiy talqin qilinganini korish mumkin. Navoniy talqinicha, bilmaganini so‘rab, to‘xtovsiz bilimini oshirib borgan kishi olim bo‘ladi. Boshkalardan so‘rashga orlanib, bilim olishni istamagan odam esa o‘ziga zolimlik qilib, zarar ko‘radi. Navoiy «Mahbub ul-qulub” (“Ko‘ngillarning sevgilisi”) pandnomasida shundaylar haqida toxtalib

o‘tadi: “O‘rganurdan qochgan lavand (dangasa) va yuziga qiyal (xiyla) va bahona eshigin ochg‘on tanand (ishyoqmas)”

Bundan tashqari, Alisher Navoiy “Xamsa tarkibidagi dostonlarida kitobxonlik, oqish va organish masalalariga alohida diqqat qaratgan. Chunonchi, “Layli va Majnun dostoni bosh qahramoni Qays (Majnun) maktabga borganda shu qadar berilib oqiydiki, hamsaboq bolalar unga yeta olmay, xijolat bolar edilar. Navoiy Qaysning oqishga qattik berilganini tariflab yozadi:

Bir kun edi ham sabaqqa hamtak
Ikinchi kun otmish erdi beshak.
Kun bor edikim besh-o‘n sabaqni
Anglab, evurur edi varaqni.
Oz vaqtda ayladi zamona,
Oni bori ilm aro yagona.

Ya’niki, Qays bir kun sheriklari bilan saboqdosh bolsa, ikkinchi kuni, albatta, (ulardan) ozib ketardi. Shunday kunlar ham bolardiki, besh-o‘n saboqni oqib, anglab, yangi varaqlar ochardi. Shu yosinda zamona uni tez vaqtda hamma ilmlar boyicha yagona (tengsiz) qilib qoydi.

Qays Laylini sevishdan oldin maktabda oqib, chuqur bilim oladi. Tinmay oqib-organib, yoshligidanoq zamonasining eng bilimli kishisiga aylanadi. Navoiy oqish, organish va ilm egallashni ham ishq bilan boglaydi. Ulug shoir talqinicha, ilm ham ishqdir. Shu sababli oqish va bilim olishga mehr-muhabbat bilan yondashish lozim. Shundagina inson orzu-maqsadiga erishadi.

Navoiy ijodining yana bir muhim tomoni uning chuqur xalqchilligi, xalq ertaklari va afsonalari ruhidan bahramandligidir. Shoir asarlaridan xalq ertaklaridagi g‘oya va mazmun, ularning tili va hikoyatlari ko‘p o‘rin oladi. Xalq ertagi va afsonalarni o‘ziga xos badiiy uslubda qayta hikoya qilgan Navoiy, ularni o‘z falsafasi, milliy dardi va orzulariga singdiradi. Shoir asarlarida xalq og‘zaki ijodining ertaklarida uchraydigan sehrli kuch, fantastik

timsollar, quvnoqlik va hayotbaxshlik muhitini his etish mumkin. Navoiy uchun xalq ertaklari, afsonalari – qudratli badiiy xazina, milliy ruh va umuminsoniy qadriyatlar omili, ruhiy tozalik manbai vazifasini bajargan. Quyosh, tun, zulmat, yorug‘lik, mo‘jiza, dev va pari, xalq donishmandligi va eng muhimi, odamlarga xos o‘y va his-tuyg‘ular Navoiy ijodining doimiy ramzlariga aylangan.

Navoiyning badiiy obraz va ramzlari hamisha xalq didiga mos va yaqin qiladi. U dunyoni, hayotni, muhabbat va baxtni, sadoqat va mardlikni xalq hisob-kitobi, xalq ruhi asosida tasvirlaydi. Shoir o‘z doston, g‘azallari va dostonda obraz yaratish uchun xalq timsollaridan, xalqona qiyofalardan, xalq orzu-umidlari aks etgan ramzlardan keng foydalanadi. Masalan, Farhod obrazi – xalq og‘zaki dostonlarida bo‘lgani kabi mehnatkash, sadoqatli va baxtga intiluvchi obraz, Layli va Majnun dostonida esa ruhiy iztirob va ishqning sadoqatli timsoli sifatida gavdalanadi. Hayotiy real obrazlar bilan to‘la Navoiy dostonlari xalq timsoli, xalq orzulari, xalq baxt-sevkini o‘zida teran mujassamlashtiradi [4].

Alisher Navoiy o‘zbek tili boyligini tiniqlik, soflik va go‘zallik nuqtai nazaridan yangi pog‘onaga ko‘tardi. U xalq tili, xalq so‘z boyligini, xalq ona tili o‘ziga xosliklarini she’riyat tiliga olib kirdi va uni badiiy tahlilda asliga sodiq, mazmunli, to‘g‘ri shaklda o‘zlashtirdi. Navoiy xalq so‘zlarining badiiy ahamiyati, xalq maqol va matallarining teran ijtimoiy va ma’naviy mazmunini yuksak darajada qo‘llab, yangi she’riy uslublar, jonli va hayotiy tasvir vositalari yaratdi. Navoiy xalq tilini badiiy tasvir kuchiga aylantirdi. Chunki u, har bir ma’noni xalq ruhiyatidan, xalqona nutqdan, xalq hayotining oddiylikdan tortib, murakkabligigacha bo‘lgan badiiy tabiatidan olardi. Buning natijasida xalq ona tilining turfa ranglari, kulgi, so‘z o‘yinlari, satira, ijtimoiy ta’na va hikmatli bahslar uning asarlarida o‘z joyini topdi.

Alisher Navoiy xalq ijodi va xalq ruhi bilan doimo hamfikr bo‘lgan, adabiy faoliyatini ham xalq, ham milliy mafkura va ezgulik uchun

bag‘ishlagan. Navoiy o‘zi yashagan davr muammolari, inson baxti va izzati, jamiyat adolati, mehr-oqibat, insof, saxovat singari tuhfa fazilatlarni xalqona ruhda ifodalagan. Navoiy uchun xalq va xalqparvarlik – g‘amxo‘rlik, ezgu so‘z, mehr-oqibat, do‘stlik, saxovat, bag‘rikenglik, odamiylik fazilatlarining badiiy obraz va motivlari asosida yashaydi. Shoir xalq qismati, xalq hayotiga befarq emas, u har bir she’rida, dostonida, maqol va matallarida xalq orzu-umidlari, baxt-saodat, jamiyat taraqqiyoti haqida chuqur o‘ylaydi. Navoiy asarlarida jamiyat hayoti, inson baxti, ezgulik va yovuzlik, shaxsiy baxt va millat dasturilamalari ko‘pincha xalq ruhi, xalq maqol-matal, xalq ibratlari asosida talqin qilinadi. Shoir xalq istaklarini, hayot haqidagi qarashlarini yuqori badiiylikda, chinakam falsafiy ruhda ifoda etgan. Uning jamiyat haqidagi tasavvurlari faqat zodganlar, amaldorlar doirasigina emas, balki eng avvalo oddiy xalq tabag‘alaridan, xalq hayotidan olingani bilan ahamiyatlidir. Shoirning baxt, saodat, muhabbat haqidagi fikrlari xalqona xalqparvarlik, yuksak insoniy g‘oyalar bilan uyg‘unlashgan. Navoiy hayot, jamiyat, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik, hamjihatlik, qadriyat va muqaddaslik qarashlarni xalqona hikmatlar, maqollar orqali badiiy kuchga aylantirdi [5].

Navoiy asarlari nafaqat xalq ijodidan oziqlangan, balki o‘z navbatida xalq og‘zaki ijodining boyishiga, xalq badiiy tafakkuri va tilida yangi obrazlarning paydo bo‘lishiga kuchli ta’sir o‘tkazgan. Navoiy g‘azallaridagi ramzlar, orzu-intilishlar, lirik ifodalar xalq og‘zaki ijodida ham keng tarqaldi. Uning she’riyati, hikmatli so‘zlari, g‘azal va ruboiylari xalq ohangiga, xalq dardiga, xalq baxtiga tutashib boraverdi. Bundan tashqari, ko‘plab ertak, doston, maqollar, xalq qo‘shiqlari, hatto zamonaviy og‘zaki ijod namunalarida ham Navoiy izlari, uning ulug‘ she’riyati va badiiy uslublari baralla aks etadi. Xalq Navoiy g‘azallarini, dostonlarining ayrim qismlarini qo‘shiq va tarona qilib, mudom yod oladi, undan o‘rnak va ilhom oladi.

Xulosa

Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti o‘rtasida mustahkam bir ruhiy, ma’naviy va badiiy uzviylik mavjud. Navoiy ijodida xalq og‘zaki ijodilari, xalq donishmandliklari, xalqona ramz va obrazlar, milliy hayotning hayotiy manzaralari badiiy mujassam topgan. Shoir o‘z davrining xalqchil, xalqning orzu-umid va g‘am-quvonchi bilan yashagan, xalq ishqida, xalq baxti uchun ijod qilgan. Uning asarlari xalq ijodi bilan uyg‘unlashib, har ikki badiiy rivojning eng sara namunasiga aylandi. Bu davomli va chuqur hamkorlik natijasida Alisher Navoiy asarlari ming yillar davomida xalq og‘zaki ijodi, xalq madaniyati va badiiy tafakkuri bilan nafaqat uyg‘unlashgan, balki xalqona til va badiiy didimizni asrab-avaylashga kuchli ta’sir etib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. "Mahbub ul-qulub" Mukammal asarlar toplami. Yigirma jildlik. 14-jild. Toshkent: Fan, 1998.

2. Alisher Navoiy. "Layli va Majnun". Mukammal asarlar toplami, 9-jild. - Toshkent: Fan, 1992-yil.

3. Alisher Navoiy. "Farxod va Shirin". Mukammal asarlar toplami, 8-jild. - Toshkent: Fan, 1991-yil.

4. Alisher Navoiy. "Muhokamat ul-lugatayn". Mukammal asarlar toplami. Yigirma jildlik. 14-jild. Toshkent: Fan, 1998.

5. Alisher Navoiy. "Saddi Iskandariy". Mukammal asarlar toplami, 11-jild. Toshkent: Fan, 1993-yil.